

Fransaya növbəti səfər, yaxud gözlənilməz xoş təsadüflər

Artıq üçüncü ildir ki, Azərbaycan fransız dili müəllimlər assosiasiyasının xətti və Fransanın Azərbaycanlı sənətkarlarının dəstəyi ilə respublikamızın ali və orta məktəb fransız dili müəllimlərinin bir qrupu Fransıyanın müxtəlif şəhərlərində təkmilləşmədə olurlar. Bu il həmin kurslar Fransıyanın Qrənobl şəhərində keçirildi. Öncə onu diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, ümumiyyətlə, 2007-ci ildən bəri Fransada təkmilləşmə kurslarında olduğumuz illər bir neçə cəhəti ilə yadda qalmış, unudulmaz izlər buraxmışdı: oradakı möhtəşəm zallarda çıxışlarla, haqqımızda dərc olunan məqalələrlə, müxtəlif elm adamları, dövlət işçiləri, ziyalılarla olan görüşlərlə, ən azı bu illərin hamısında Fransada təkmilləşmədə qazandığımız sertifikatlarla. Eyni zamanda Fransadan bir günlük Almaniyaya, İsveçrəyə, İtaliyaya səfərlərlə. Nəhayət, İspaniya. Ancaq bu il —yəni 2015-ci il iyul ayının 5-dən 18-nə kimi fransız ədəbiyyatının şahı sayılan Frederik Stendalin vətəni Qrənoblada təkmilləşmədə olarkən bir neçə uğurla yanaşı, təsadüf nəticəsində rast gəldiyimiz, xalqımızla bağlı bir-iki yazı barəsindəki fikirlərimizi oxucularla bölüşmək istərdik.

Qrənoblada təxminən iki həftəlik təkmilləşmədə olarkən qaldığımız yataqxana təhsil mərkəzindən bir qədər aralı idi. Universitetə məxsus beş binadan ibarət yataqxanana, demək olar ki, ağbənizli əlcəzairilər idarə edirdi. Ağbənizli əlcəzairli ona görə deyirəm ki, adətən biz afrikalıları həmişə qara görməyə öyrəşmişik. Bunlar isə Qafqaz adamına daha çox oxşayırdılar. Bir gün, daha doğrusu iyul ayının 11-də yataqxanaların əsas əməkdaşlarından — idarə edənlərdən biri ilə söhbət edəsi olduq. Söhbət zamanı mən də müsəlman olduğumu, fransız ədəbiyyatından Volter və Hüqo yaradıcılığından kitablar yazdığımı bildirdim. Söhbət əsnasında dedim ki, Hüqo Məhəmməd peyğəmbərə şeirlər həsr edib, onun 156 misradan ibarət “Hicrinin doqquzuncu ili” poemasını Azərbaycan dilinə çevirdiyimi bildirəndə, o dedi ki, əgər yanınızda varsa, onun surətini çıxarmaq istəyirəm. “Hüqo” kitabını apardım, onun orijinal hissəsinin surətini çıxardım. Hakim adlanan, təxminən 30-32 yaşında bu oğlan mənə dedi ki, bizim burada zəngin kitabxanamız var,

oradan istifadə edə bilərsiniz. Birlikdə kitabxanaya getdik. Burada fransız yazıçıların, dünyanın müxtəlif ölkələrinin ədəblərinin əsərləri rəflərə yerləşdirilmişdi. Birdən Hakim rəflərin birinin lap yuxarısından bir kitab götürüb — “Burada da yaxşı kitablar var” — dedi. Mən kitabı alıb onun mündəricatına baxdım.

1967-ci ildə Cenevrənin Kremiy nəşriyyatında nəşr olunmuş bu kitab “Ən yaxşı nağıl və novellalar” adlanırdı. Bu həmin silsilədən olan kitabın ikinci cildi idi. Mündəricatdan bəlli olurdu ki, kitabda “Şər çiçəkləri” kitabının müəllifi, tanınmış fransız şairi Şarl Bodlerin tərcümələri, Abtuan dö Qallanın ərəb dilindən tərcümə etdiyi “Min bir gecə” nağıllarından “Əlibaba” nağılı öz əksini tapmışdı. Ancaq bu kitabda diqqətimizi bir başlıq özünə çəkdi: “Şamaxı rəqqasəsi”. Mən öz-özümə düşündüm: “Yəqin ki, bu bizim Şamaxıdır, başqa Şamaxı adına təsadüf etməmişəm”. Mən qeydiyyatdan keçirib kitabı bir neçə günlüyə özümlə götürdüm. Əsəri oradaca oxuyaraq qeydlər etməyə başladım. Bəli, öncə onu vurğulayım ki, əsərdəki hadisələr Azərbaycanda — Bakı və Şamaxıda baş verir. Düz 80 səhifədən ibarət “Şamaxı rəqqasəsi” əsərinin müəllifi Jozef Artur de Qobinodur. Qobino kimdir? Onun haqqında bir az ətraflı məlumat verək.

Jozef Artur de Qobinonun həyat və yaradıcılığı ilə yaxından tanış olduqdan sonra bu qədər hərtərəfli bir insanın o qədər də tanınmaması təəssüf hissi doğurur.

Yazıçı, dramaturq, filosof, şair, məhsuldar görkəmli tədqiqatçı, şərqşünas alim, heykəltəraş, nüfuzlu siyasi xadim Artur de Qobino 1816-cı il iyul ayının 14-də Vil-d’Avray şəhərində anadan olmuşdur. 1830-cu ildə onların ailəsi Vyanaya köçmüş, Qobino burada gimnaziya təhsil almışdır. Fars dili və ədəbiyyatını dərinlən öyrənmiş, Hafiz, Sədi, Cami və Rumi haqqında monoqrafiyalar yazmışdı. İsveçrə, İran, Braziliya, İsveç və digər ölkələrdə Fransıyanın səlahiyyətli səfiri olmuşdur. “Şamaxı rəqqasəsi”, “Şahzadənin evlənməsi”, “Rablenin məsləhətləri”, “Gəncliyin macerası”, “Gözəl Fevaroa”, “Asiya novellaları”, “Səyahət xatirələri”, “Üç il Asiyada”, “Salnamələr”, “Röns”, “Adeliada”, “Xanım qız Jruna”, “Bəşəri irqlərin qeyri-bərabərliyi haqqında esse” və

digər əsərlərin müəllifidir.

Jozef Artur de Qobino 1882-ci il oktyabr ayının 13-də İtaliyanın Turin şəhərində 66 yaşında dünyasını dəyişmiş və şəhərin mərkəzi qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

Əsərin əsas qəhrəmanı Jan Morenodur. İspan sürgünü olan Moreno səyahətə çıxır. Bir səyyah kimi əvvəlcə o, İstanbula, oradan isə gəmi vasitəsilə Poti şəhərinə gəlir. Müəllif yazır ki, Poti o zaman Qafqazın ən böyük liman şəhəri idi. Morenonu qarşılamaq üçün hərbiçi olan Assanova-Həsənov Poti şəhərinə göndərilir. Əsərdə müəllif oxuculara aydın olsun deyərək bəzən sözlərin mənasını da açıqlamağa çalışır. Məsələn, Assanov-lefilis de Hassan-bey-Həssən bəyin oğlu. Moreno Assanovla görüşərkən ispaniyalı səyyah ondan kim olduğunu soruşduqda o, Murad Həsənov mən rusam, daha dəqiqi mən tataram. Şirvan əyalətindənəm, müsəlmanam, sizə xidmət etmək üçün gəlmişəm, — deyir. Burada yazıçı öləri şəkildə olsa da Potiyanı, Qara dəniz sahillərinin gözəlliklərini də təsvir edir. Onlar əvvəlcə, Kutaisiyə, sonra Bakıya və nəhayət, Şamaxıya gəlib çatırlar. Yol boyu dağlara baxdıqca, Moreno bir az təəccüblənir. Bunlar Barselonada onun valideynlərinin yaşadığı dağlara oxşayır. Yolda söhbət əsnasında Həsənov (biz şərti olaraq bu şəkildə təqdim etməyi məsləhət bilirik — Ə.Z.) bildirir ki, o, Sankt-Peterburqda hərbi məktəbdə təhsil almışdı, o zaman Avropada ünsiyyət rolunu oynayan fransız dilini də orada öyrənmişdi və Moreno ilə də bu dildə danışmışdı.

Əsərdə baş verən hadisələr təxminən 1860-70-ci illərə təsadüf edir. Həsənov Sankt-Peterburqda təhsil alsada, ancaq vətənin ruslar tərəfindən işğalı ilə heç cür barışa bilmir. Hətta, Moreno ilə söhbət edərkən “Səma qarışır. Ah ruslar!” deyir. Yəni də söhbətin gedişində “Mənim düşmənim, mənim vətənim işğal edilənlərdir” — söyləyir.

İndi isə Şamaxıya qayıdaq. Bəli, Moreno Həsənovla birlikdə Şamaxıya gəlib çatır. Bu yerlərin nəzarətçisi Qreqori Jvoniç və Həsənov da məşhur Şamaxı rəqqasəsi Omm-Ceyhana sifariş göndərilər ki, sabah özü ilə bir rəqqasə də götürüb məclisə gəlsin, əcnəbi ölkədən gəlmiş qonaq olacaq. Əsərdən bəlli olur ki, əcnəbi qonaqları xalqın mə-

dəniyyəti ilə yaxından tanış edib, yüksək səviyyədə qəbul edilməsi üçün xüsusi, ayrıca məclis yerləri yaradılmışdı. Şəhərin hörmətli, sayılıb-seçilən adamları, eləcə də əcnəbi qonaqlar həmin məclis yerinə təşrif buyurar, onlar rəqqasələrin oyunlarına baxıb, musiqini dinləyib, sözlün əsl mənasında istirahət edərdilər. Necə ki, 1858-ci ildə böyük fransız yazıçısı Aleksandr Düma Şamaxıya gələrkən Mahmud Ağanın evində belə bir məclis qurulmuşdu.

Yeri gəlmişkən burada bir məsələyə də toxunmaq istərdik. Ceyhanın adı Omm-Ceyhan kimi təqdim olunur. Bizcə, bu, Üm-Ceyhandır. Üm-əl Bənin, Üm-Gülsüm olduğu kimi.

Şamaxıdakı məclisi yazıçı xüsusi bir zövqlə təsvir edir. Burada göstərilir ki, məclisin təşkil olunduğu zal çox səliqəli idi, divarında Paskeviçin şəkli vurulmuşdu. Bu, artıq Qafqazın Rusiya tərəfindən işğalına işarədir. Bəlli olduğu kimi, Azərbaycanın ən gec məğlub olan xanlığı İrəvan xanlığıdır. 30 ilə qədər apardığı böyük mübarizədən, neçə-neçə məşhur rus generallarını məğlub etdikdən sonra, nəhayət, 1827-ci il oktyabrın birində Paskeviçin hücumu ilə İrəvan xanlığı işğal olunur. Bununla da Cənubi Qafqazın işğalı məsələsinə son qoyulur.

Buna görə də Şamaxının məclis zalında Paskeviçin şəklinin vurulması təsadüfi deyildi.

Əsərdə təsvir olunur ki, Şamaxının məşhur adamlarından Ağaxan və Şəmsəddin bəy məclisə daxil olub qonağı salamlayırlar. Qonaq bu səliqəli zala hamıdan tez gətirilmişdi. Yazıçı salamlaşmanı Azərbaycan dilində deyildiyi kimi saxlamışdı.

—Salam Əleykum! Xoş gəlmişsiniz (fransızca).

—Əleykümsalam.

—Bismillah! Xahiş edirəm əyləşin (fransızca).

Sonra yazıçı məclisə gətirilmiş musiqi alətlərindən söhbət açır. Yazır ki, burada bizim gitaraya oxşar bir musiqi aləti var ki, onu tar adlandırırlar. Skripkaya oxşar, ancaq qolu olan digər bir alət kamança adlanır. Üçüncü bir alət öz simləri ilə rübab adlanır. Dördüncü alət isə öz ritmləri ilə xüsusi qeyd olunmalı və bütün Asiya musiqi alətlərindən fərqlənən tambur idi.

Əsərdə göstərilir ki, musiqi səsləndi, hamı bir səslə rəqsi istədi.

Rəqs başlanır və xeyli müddət davam edir. Musiqi qurtaranda çaşmış tamaşaçıların gurultulu alqışları az qala partlayışa çevrildi. Yalnız Moreno tək yerində donmuşdu. Bu zaman Həsənov deyir ki, mən məni bir adam kimi, Sankt-Peterburqda hərbi məktəbdə təhsil almışam, belə bir şey görməmişəm. Əsl cənnətdir.

Bu rəqsdən sonra bir nəfər, bir az da şərab içib yüksək əhval-ruhiyyədə “Mənimlə ləzginka” rəqsini oynaya biləcək bir adam varmı? — deyir. Özünə arxayınlıqdanmı, yoxsa şərabın təsirindənmi bir növ məclisdəkilərə meydan sulayır.

Burada yazıçı azərbaycanlılara məxsus bir ifadə işlədir. Bu zaman məclisdəkilərdən bir nəfər Həsənovla yaxınlaşaraq “Gedək, məğrurluqda deyir, Murad, Həsən-bəy oğlu, əgər sən atayın oğlusansa, nə bacarırsan göstər!”

Həsənov ortaya düşüb həmin adamla “Ləzginka” rəqsini oynamağa başlayır. Yazıçı onu da diqqətə çatdırır ki, oyun qurtaranda Həsənov artıq sərxoş idi.

Əsərdə “Ləzginka” sözü ilə yanaşı, camaatın — yerli əhalinin işlətdiyi “Vallah! Billah! Tallah” sözləri də eyini ilə təqdim olunmuşdur.

Yazıçı rəqs məclisindən sonra “Şamaxı rəqqasəsi” Omm-Ceyhanla Həsənovun söhbətini təqdim edir. Burada bəzi məsələlərə aydınlıq gəlir. Bəlli olur ki, Omm-Ceyhanın da, Murad Həsənovun da əsl Azərbaycanın qədim torpağı Dəmir qapı Dərbənddir. Omm-Ceyhan bura gətirilmişdir. Omm-Ceyhan Muradla bibi-qızı, dayıoğludur. Onlar söhbətlərinə öz aullarını xatırlayırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, yazıçı da əsərində bir neçə yerdə kənd yox, məhz olduğu kimi, aul sözünü işlətməmişdir. Söhbət zamanı Omm-Ceyhan Murada deyir ki, yadına düşürmü, bizim aulumuz dağın ən uca zirvəsində idi. O, zaman mənim dörd, sən isə on iki yaşın vardı. Mən xatırlayıram, ancaq sən isə heç nə xatırlamırsan. Sonralar səni Sankt-Peterburqa oxumağa göndərdilər.

Qız söhbət əsnasında bildirir ki, onu iki min gümüş pula hansısa bir türkiyəli varlı, yaşlı kişiye — kaymakana satmaq istəyirlər. Ancaq o, ona getmək istəmir. O, dayısı oğlu Murada onu sevdini, onunla ailə qurmaq istədiyini söyləyir. Murad da etiraz etmir. O da onu sevdini, ailə

qurmağa hazır olduğunu deyir.

Omm-Ceyhan birdən Muraddan soruşur:

—Sən fransız dilini bilirsən?

—Bəli, bilirəm.

—Onda bu yerlərdən çıxıb gedərik. Parisdə yaşayırıq. Murad Həsənov tatar-türk olduğunu əsərdə bir neçə dəfə qürurla söyləyir. Ancaq dünyaya gələcək uşaqlarının sonrakı taleyi də onu düşündürür.

Yazıçı sanki tatar-türk qızının xarakterini aqıb göstərmək üçün əsərdə belə bir səhnə yaratmışdır.

Omm-Ceyhan Morenonun yanına gəlir və Muradı ondan soruşur. O, isə Muradın yoxa çıxdığını, onu tərək edib getdiyini söyləyir. Moreno qızı öpmək istəyir. Omm-Ceyhan onu necə vurursa, Morenonun üz-əli qana bulaşır. Bu zaman kənddə gizlənməmiş Murad oradan çıxır. Sanki bu səhnə Omm-Ceyhanı sınaq üçün bu iki nəfərin arasında düzəlmişdi. Burada yazıçı bir ifadə işlədir: “Ay səni şeytan aparsın”.

Ancaq əsərdəki hadisələrin sonrakı gedişi başqa cür olur. Oxucu səbirsizliklə Muradla Omm-Ceyhanın ailə quracağını gözləyir. Ancaq Murad bibisi qızını Şamaxıda qoyub, Moreno ilə birlikdə Bakıya yola düşürlər. Yəni də Azərbaycan torpağının Şirvanın mərkəzi Şamaxının gözəllikləri, dağları, meşələri təsvir olunur. Ümumiyyətlə, əsərdə təsvirdən sıx-sıx istifadə olunmuşdur. Məsələn: Omm-Ceyhan haqqında söhbət edərkən, belə təsvir olunur. O, cazibədar, lakin çox anqıdır. Kifayət qədər qəşəng, utancaq, mavi gözləri var.

Muradla Moreno Bakıya gəlib çatır və müvəqqəti olaraq burada yaşayırlar. Ancaq Muradın bibisi qızını tərək etməsinin səbəbi bəlli olmur. Bəlkə də o qalacağı yeri müəyyənləşdirib, sonra onu gəlib aparacağını düşünüb, planlaşdırırdı.

Ancaq Murad Morenaya deyir ki, mən qışı Parisdə keçirmək istəyirəm. Birlikdə oraya gedərik. Moreno, mənim əziz qardaşım, məni tərək etmə, biz oraya birlikdə gedərik. Onu da qeyd etmək istərdik ki, Murad bəzən Morenonu Don Juan kimi çağırır.

Əsər gözlənilməz bir sonluqla başa çatır.

Bir gün Moreno Bakıda Qreqori Jvoniçə rast gəlir. Bir iki kəlmə söhbətdən sonra Jvoniç tələsdiyini bildirir. Səbəbini soruşduqda Jvoniç

Omm-Ceyhanın bərk xəstələndiyini və onu Şamaxıdan Bakıya gətirdiyini söyləyir. Söhbətdən aydın olur ki, Jvoniç də bu cazibədar qızla ailə qurmaq istəmiş, ancaq Omm-Ceyhan istədiyi olduğunu söyləyib, ona da etiraz etmişdi. Qız ancaq Jvoniçə onu deyir ki, o Morenonun qapısının ağzında ölmək istəyir.

Moreno evə qayıdır. Tələsik addımlarla gəlib yaşadığı yerə yaxınlaşanda qapısının ağzında bir qızın uzandığını görür. O, qızın qolundan tutub üzünü çevirəndə onu tanıyır. Bu, Omm-Ceyhan idi. Qız Morenonu görərkən kimi, “Əlvida” deyib canını tapşırır. Məşhur Şamaxı rəqqasəsi beləcə dünyasını dəyişir.

Çox maraqlıdır ki, fransız ədəbiyyatında La Fontenin təmsilləri də, Volterin romanları da, Mopassanın novellaları da nəşr olunarkən onların əvvəlinə və ya sonuna Conte - Nağıl sözü artırılmışdı. Bu ənənə hətta, XX əsrdə də davam etmiş və bu gün də davam etməkdədir. Çox maraqlı haldır ki, bu müəllifi bəlli olan əsərlərin bəziləri Şərq nağılı kimi başlayır. Biri vardı, biri yoxdu. Fransız yazıçısı Artur de Qobinonun “Şamaxı rəqqasəsi” əsərinin nağıllar kitabının içərisində öz əksini tapması təsadüfi deyildi.

Əsgər ZEYNALOV,
professor.